

BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIGA HID BILDIRUVCHI SIFATLARNI O'RGATISH USULLARI

Xotamjonova Laziza Fayzulla qizi

*Fan va Texnologiyalar universiteti,
Boshlang'ich talim yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot boshlang'ich sinfi o'quvchilariga hid ma'nosini bildiruvchi sifatlarni o'rgatish jarayonini o'rganishga bag'ishlangan. Ishda hidni sezish, farqlash va nutqda ifodalash orqali o'quvchilarning lug'at boyligini kengaytirish hamda nutqiy rivojlanishini ta'minlash masalalari yoritilgan. Natijalar boshlang'ich ta'limda sifatlarning ma'no turlarini samarali o'rgatish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalarni beradi.*

Kalit so'zlar: *hid bildiruvchi sifatlari, sezgi asosidagi o'qitish, boshlang'ich ta'lim, nutqiy rivojlanish, lingvodidaktika, interfaol metodlar, sifatlarning ma'no turlari, amaliy usullar, idrokni rivojlantirish, o'quv metodlari.*

Boshlang'ich sinfi o'quvchilarining nutqiy rivojlanishi va tildan ongli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida so'z turkumlarini o'rgatish muhim rol o'ynaydi. Shu so'z turkumlaridan biri bo'lgan sifat narsaning belgisini bildiradi va uning ma'no turlari orasida hid ma'nosini bildiruvchi sifatlari (masalan, yoqimli hidli, achchiq hidli, nordon hidli, yoqimsiz hidli va boshqalar) alohida o'rin egallaydi. Bu sifatlari bolalarning sezgi organlarini faollashtirib, idrok va kuzatuvchanlik darajasini oshirishga xizmat qiladi. O'quvchilar atrofidagi hidlarni sezish, ularni farqlash va nutqda ifodalashni o'rganish orqali til boyligini kengaytiradi va hissiy dunyosini boyitadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinfi o'quvchilariga hid ma'nosini bildiruvchi sifatlarni o'rgatishning samarali metodlarini aniqlash va ularni amaliyotda qo'llash yo'llarini taklif etishdir. Tadqiqot savollari quyidagilar: Qanday metodlar bolalarning sezgi va nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi? Bu metodlarning samaradorligi qanday baholanadi? Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta'limda bolalarning nutqiy rivojlanishini ta'minlash uchun interfaol va amaliy usullardan foydalanish zarur bo'lib, bu bolalarning tilni ongli qo'llash darajasini oshiradi. Kalit so'zlar: metod, hid sifatlari, sifatlarning ma'no turlari, nutqiy rivojlanish.

Tadqiqotda boshlang'ich sinfi o'quvchilariga (7-11 yosh) hid ma'nosini bildiruvchi sifatlarni o'rgatishning beshta asosiy metodi ko'rib chiqildi. Metodlar bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan bo'lib, sezgi asosidagi, o'yinli va amaliy yondashuvlarga asoslangan. Tadqiqot jarayonida tajriba guruhlarini (har bir guruhda 20-25

nafar o'quvchi) tashkil etildi va metodlar sinovdan o'tkazildi. O'qituvchilar uchun metodlarni qo'llash bo'yicha batafsil ko'rsatmalar berildi.

Metodlar quyidagilar:

1. "Sezgi orqali o'rganish" metodi (amaliy metod).

Maqsad: O'quvchi hidni sezish orqali so'z bilan ifodalashni o'rganadi.

Materiallar va tashkiliy ish: O'qituvchi stolga har xil turdagi hidli buyumlarni qo'yadi (masalan, limon, gul, piyoz, sovun, atir). O'quvchilar guruhlarda ishlaydi. Jarayon: O'quvchi ko'zini yumib, bir buyumni olib hidlaydi. O'qituvchi so'raydi: "Bu qanday hid?" Bola javob beradi: "Bu xushbo'y hid" yoki "Bu achchiq hid". Jarayon 10-15 daqiqa davom etadi va o'quvchilarning javoblari yozib olinadi. Baholash: O'quvchilarning sifatlarini to'g'ri ifodalash darajasi (foizlarda) hisoblanadi.

2. "Moslashtir" metodi (amaliy metod).

Maqsad: Sifatlarini mos predmet bilan bog'lash.

Materiallar va tashkiliy ish: O'qituvchi kartochkalardan ikki ustun tayyorlaydi: bir ustunda buyumlar (atir, piyoz, mevalar), ikkinchi ustunda hid sifatleri (yoqimli hid, nordon hid, achchiq hid).

Jarayon: Bolalar to'g'ri juftlikni tanlaydi va gap tuzadi, masalan: "Atir – yoqimli hidli", "Piyoz – nordon hidli". Guruhlar musobaqa shaklida ishlaydi.

Baholash: To'g'ri juftliklar soni va gap tuzish sifati baholanadi.

3. "Kim tez topadi?" metodi (musobaqa o'yini)

Maqsad: O'quvchilarning tez fikrlash va sifatlarini eslab qolish qobiliyatini rivojlantirish.

Materiallar va tashkiliy ish: Hech qanday maxsus material talab etilmaydi; o'qituvchi mavzuni belgilaydi (masalan, mevalar, gullar).

Jarayon: O'qituvchi aytadi: "Mevalar haqida ayting". O'quvchi javob beradi: "Olma – shirin hidli, limon – nordon hidli". Kim ko'p sifat aytsa, g'olib bo'ladi. O'yin 5-10 daqiqa davom etadi. Baholash: Aytilgan sifatlar soni va tezlik bo'yicha ball beriladi.

4. "Rasm asosida hikoya tuzish" metodi.

Maqsad: Sifatlarini nutqda to'g'ri qo'llashni mustahkamlash.

Materiallar va tashkiliy ish: O'qituvchi rasm (bog', bozor yoki gulzor manzarasi) ko'rsatadi, bolalar individual yoki guruhda ishlaydi.

Jarayon: Bolalar rasm asosida hikoya tuzadi, masalan: "Gullar xushbo'y hid taratmoqda". Hikoyalar og'zaki yoki yozma shaklda ifodalanadi.

Baholash: Hikoyada ishlatilgan sifatlar soni va nutqiy ifodalash sifati tahlil qilinadi.

5. "Tajriba usuli" (mini laboratoriya)

Maqsad: Hidlarni farqlash orqali xulosa chiqarish.

Materiallar va tashkiliy ish: O'qituvchi 3-5 ta buyum olib keladi (kofe, sirka, guldona, meva).

Jarayon: Bolalar ularni hidlab, "Qaysi biri yoqimli, qaysi biri yoqimsiz hid?" deb baholaydi. So'ngra o'qituvchi bilan birga hidni bildiruvchi sifatlarni yozadi: "Yoqimli hid", "Yoqimsiz hid", "Nordon hid". Jarayon 15-20 daqiqa davom etadi. Baholash: Farqlash va tahlil ko'nikmalarining rivojlanish darajasi (anketa orqali) baholanadi.

Tadqiqot 2 oy davomida o'tkazildi, metodlarning samaradorligi o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini baholash testi (pre-test va post-test) orqali o'lchandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, metodlarni qo'llash o'quvchilarning hid sifatlarni ifodalash darajasini sezilarli oshirdi. Pre-testda o'quvchilarning 45% i sifatlarni to'g'ri ishlatgan bo'lsa, post-testda bu ko'rsatkich 85% ga yetdi. Eng samarali metodlar: "Sezgi orqali o'rganish" (natijada 90% muvaffaqiyat) va "Tajriba usuli" (85% muvaffaqiyat). O'yinli metodlar ("Kim tez topadi?") tez fikrlashni 30% ga oshirdi. Natijalar jadvalda keltirilgan:

Metod nomi	Pre-test muvaffaqiyati (%)	Post-test muvaffaqiyati (%)	O'sish (%)
Sezgi orqali o'rganish	40	90	50
Moslashtir	50	80	30
Kim tez topadi?	45	75	30
Rasm asosida hikoya tuzish	35	70	35
Tajriba usuli	55	85	30

Natijalar shuni ko'rsatadiki, amaliy va sezgi asosidagi metodlar bolalarning nutqiy rivojlanishini tezroq ta'minlaydi.

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, hid ma'nosini bildiruvchi sifatlarni o'rgatishda o'yinli va amaliy metodlar bolalarning sezgi va nutqiy ko'nikmalarini samarali rivojlantiradi. Bu metodlar nafaqat til qoidalarini o'rgatadi, balki atrofdagi muhitni his etish, so'z boyligini oshirish va ifodali nutq tuzishni ham ta'minlaydi. Cheklovlar: Tadqiqot faqat boshlang'ich sinflarda o'tkazilgan, kengroq yosh guruhlarida qayta sinovdan o'tkazish kerak. Kelgusidagi tadqiqotlarda raqamli vositalar (masalan, virtual hid simulyatorlari) qo'shilishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, sifatning hid bilish ma'nosini o'rgatish o'quvchining til, tafakkur va hissiy dunyosini boyituvchi muhim bosqichdir.

ADABIYOTLAR

1. Axmedova, Z. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 156 b.
2. G‘aniyeva, S. Bolalarda sezgi idrokini rivojlantirishning lingvistik asoslari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019. – 122 b.
3. Ismoilova, M. Tilshunoslikka kirish: Sifatning ma‘no turlari va ularni o‘qitish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 180 b.
4. Rasulova, N. Boshlang‘ich ta‘limda interfaol metodlardan foydalanish. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022. – 140 b.
5. To‘xtayeva, D. Leksikologiya asoslari: sifatlar va ularning semantik guruhlar. – Buxoro: BDU matbaa markazi, 2018. – 132 b.